

Ks. WALDEMAR BARTOCHA¹

UKSW WARSZAWA

GLÓWNE KIERUNKI SOBOROWEJ ODNOWY LITURGICZNEJ W ŚWIELE *KONSTYTUCJI O LITURGII ŚWIĘTEJ* Z PERSPEKTYWY 60. LAT JEJ REALIZACJI

Treść: Wstęp; 1. Kontekst historyczny, 1.1. Wkład pionierów ruchu liturgicznego w odnowę liturgii; 1.2. Znaczenie nauczania Piusa XII i jego reformy liturgii dla soborowej odnowy, 1.3. Uchwalenie *Konstytucji o liturgii świętej*; 2. Podstawowe założenia teologiczne przy przeprowadzaniu odnowy liturgicznej; 2.1. Ujęcie liturgii w perspektywie historiozbowczej, 2.2. Liturgia aktualizacją kapłaństwa Chrystusa; 3. Zasada *participatio actuosa* i jej praktyczne implikacje, 3.1. Geneza wprowadzenia języków narodowych do liturgii; 3.2. Pojęcie *participatio actuosa*, 3.3. Formy realizacji zasady *participatio actuosa*; 4. Renesans słowa Bożego w dziele odnowy liturgii; Zakończenie; Streszczenie; Summary: *Main directions of the conciliar liturgical renewal in the light of the Constitution on the Sacred Liturgy from the perspective of 60 years of its implementation*; Bibliografia.

Słowa kluczowe: liturgia, odnowa, reforma, Sobór Watykański II, ruch liturgiczny.

Keywords: liturgy, renewal, reform, Second Vatican Council, liturgical movement.

Wstęp

W liście apostolskim *Desiderio desideravi* Ojciec Święty Franciszek zapraszając Kościół do ponownego odkrycia piękna prawdy chrześcijańskiej celebracji, wypuklił wkład II Soboru Watykańskiego i poprzedzającego go ruchu

¹ Autor, prezbiter archidiecezji łódzkiej, doktor nauk teologicznych w zakresie liturgiki, adiunkt w Katedrze Teologii Liturgii na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie. Pełni funkcję zastępcy redaktora naczelnego kwartalnika naukowego „Kultura-Media-Teologia”. Jest notariuszem Kurii Metropolitalnej Łódzkiej oraz członkiem Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej. Kontakt e-mail: w.bartocha@uksw.edu.pl. ORCID: 0000-0001-5896-1400.

liturgicznego w pogłębienie teologicznego rozumienia liturgii i jej znaczenia w życiu Kościoła². Mając na względzie zbliżającą się 60. rocznicę uchwalenia *Konstytucji o liturgii świętej* podjęcie tematu soborowej odnowy liturgicznej oraz jej recepcji w Kościele w Polsce wydaje się jak najbardziej uzasadnione i potrzebne, chociażby w kontekście wciąż powracającego postulatu „poważnej i żywotnej formacji liturgicznej”. Chodzi tu oczywiście o formację dwuaspektową: formację do liturgii i formację przez liturgię, gdzie obydwie aspekty występują w ścisłym związku ze sobą: pierwszy jest zależny od drugiego.

We wprowadzeniu do rosyjskiego tłumaczenia tomu XI - Teologia liturgii - serii *Opera omnia* papież Benedykt XVI zwrócił uwagę na fakt, iż „w świadomości współczesnego człowieka sprawy Boga, a co za tym idzie, również liturgia, bynajmniej nie są czymś pilnym. Pilna jest cała reszta. Sprawa Boga nigdy nie wydaje się pilna”³. Rozwijając tę myśl w kontekście refleksji nad blaskami i cieniami dzieła soborowej odnowy liturgicznej papież Benedykt XVI stwierdził: „W latach, które przysły po Soborze Watykańskim II, na powrót uświadomiłem sobie prymat Boga i Boskiej Liturgii. Niezrozumienie reformy liturgicznej, które tak powszechnie dało o sobie znać w Kościele katolickim, sprawiło, że na pierwszym miejscu postawiono kształcenie oraz własną aktywność i kreatywność. Ta aktywność człowieka doprowadziła prawie do zapomnienia o obecności Boga. W takiej sytuacji stało się jasne, że istnienie Kościoła zasada się na właściwej celebracji liturgii i że Kościół znajduje się w niebezpieczeństwie, kiedy ów prymat Boga nie objawia się już w liturgii i w życiu: w tym tkwi właśnie najgłębsza przyczyna kryzysu dotykającego Kościół. Wszystko to skłoniło mnie do tym żarliwszego poświęcenia się tematowi liturgii, ponieważ wiedziałem, że prawdziwa odnowa liturgii jest podstawowym warunkiem odnowy Kościoła”⁴.

Powyższa diagnoza Benedykta XVI zachęca zatem do tego, aby powrócić do korzeni, czyli do genezy soborowej odnowy liturgicznej i jej głównych założeń zawartych w *Konstytucji o liturgii świętej*. Dopiero kiedy odkryjemy na nowo pierwotny zamysł ojców soborowych będzie można podjąć twórczą i owocną refleksję nad wieloma sprawami i problemami, które wiążą się bezpośrednio czy pośrednio z celebacją liturgii i wciąż domagają się teologiczno-pastoralnego pogłębienia. Współcześnie dostrzega się bowiem problemy nie tyle odnoszące się do natury strukturalnej obrzędu, co do jego strony pastoralnej – objawiające się przez pokusę antropologizacji i desakralizacji liturgii⁵.

² FRANCISZEK, List apostolski *Desiderio desideravi*, n.16, Poznań 2022 [dalej=DD].

³ BENEDYKT XVI, *Co to jest chrześcijaństwo? Testament duchowy*, Kraków 2023, s. 68.

⁴ *Tamże*.

⁵ B. MATCZAK, *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna. Studium na postawie zbiorów Archiwum w Camadolli* [Modlitwa Kościoła 15], Kraków 2013, s. 12.

1. Kontekst historyczny

Odnowienie liturgii nie rozpoczęło się dopiero wraz z II Soborem Watykańskim i ogłoszoną *Konstytucją Sacrosanctum Concilium*, ale jego genezy należy upatrywać w ruchu liturgicznym, rozwijającym się w Belgii pod koniec XIX wieku, potem w innych krajach Europy (Francja, Niemcy) wreszcie w obu Amerykach. Wniósł on bardzo wiele w przygotowanie wiernych do przyjęcia soborowej odnowy liturgicznej. Jej zasady i cele określił II Sobór Watykański.

1.1. Wkład pionierów ruchu liturgicznego w odnowę liturgii

Prosper Guéranger jest nazywany założycielem europejskiego ruchu liturgicznego. Jednak większość historyków opowiada się za tym, iż rzeczywistym protoplastą tego ruchu był belgijski benedyktyn Dom Lambert Beauduin z opactwa Mont César. Jako datę inauguracji ruchu przyjmuje się rok 1909, w którym odbył się kongres stowarzyszeń katolickich w Melchen w Belgii. Dzięki Dom Lambertowi problem liturgii został podjęty na tym kongresie. On zaś zwrócił uwagę na znaczenie pełnego i czynnego uczestnictwa chrześcijan w życiu i w posłudze Kościoła, szczególnie w liturgii⁶. Postulaty wysuwane przez belgijskiego pioniera ruchu liturgicznego przyjmowano ze zdziwieniem, nawet ze zgorszeniem. Beauduin bowiem już przed I wojną światową domagał się ustawienia ołtarza twarzą do wiernych i zaniechania celebracji mszy świętej wobec wystawionego Najświętszego Sakramentu. Domagał się udzielania komunii świętej wiernym w czasie mszy świętej. Żądał przywrócenia koncelebry, bo ona lepiej ukazuje jedność Kościoła oraz jedność kapłaństwa hierarchicznego⁷.

Reiner Kaczynski trafnie zauważył, iż „idea Kościoła jako *corpus Christi mysticum*, którą Lambert Beauduin powiązał ze swoim wezwaniem do odnowy liturgicznej, miała stać się dominująca w eklezjologii pierwszej połowy XX wieku”⁸.

Rozwój ruchu biblijnego i liturgicznego sprawił, że zaczęto bardziej doceniać znaczenie słowa Bożego i liturgii. Zarówno pionierzy ruchu liturgicznego jak i ludzie skupieni wokół nich coraz bardziej odkrywali piękno liturgii. Jedną z czołowych postaci był Pius Parsch (1884-1954). On doceniał programowe idee i działania w ramach ruchu liturgicznego przed pierwszą wojną światową.

⁶ K.F. PECKLERS, *Storia della liturgia romana. B. Dal secolo XVI al Vaticano II*, w: A.J. CHUPUNGO (red.), *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia*, vol. I: *Introduzione di Liturgia*, Casale Monferrato 2003, s. 183-184.

⁷ S. KOPEREK, *Dom Lambert Beauduin prekursor współczesnej odnowy liturgicznej*, „Ruch biblijny i liturgiczny” 26 (1973), s. 211-212.

⁸ R. KACZYNSKI, *Theologischer Kommentar zur Konstitution über die heilige Liturgie Sacrosanctum Concilium*, w: P. HÜNERMANN, B. JOCHEN HILBERATH (red.), *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, Band 2. Freiburg im Breisgau 2004, s. 25.

Był szczęśliwy, że poznał teologiczno-liturgiczne myśli Odo Casela z opactwa Marii Laach. Postanowił zainicjować apostolat „liturgiczno-ludowy”⁹. Miał bowiem świadomość, że trzeba koniecznie zbliżyć wiernych do liturgii i liturgię do wiernych. Cel jaki chciał osiągnąć był jasny – doprowadzić wiernych do świadomego i czynnego uczestnictwa w liturgii. Według jego założeń, położenie nacisku na głębsze zrozumienie istoty liturgii i odpowiednie jej przygotowanie, doprowadzi nie tylko do odnowy liturgii mszalnej, ale odnowy całego życia chrześcijańskiego¹⁰.

W ramach ruchu liturgicznego ważnym wydarzeniem był Międzynarodowy Kongres w Asyżu. Odbył się ona w dniach 18 – 21 września 1956 roku. Zgromadził 6 kardynałów, 80 biskupów i opatów oraz 1400 księży z różnych stron świata. Uroczyste jego zamknięcie dokonało się podczas audiencji papieskiej 22 września. Podczas tego kongresu Joseph Andreas Jungmann i Agostino Bea zwrócili uwagę na potrzebę duszpasterskiego spojrzenia na liturgię i na słowo Boże w liturgii. Już wówczas podjęto żywą dyskusję nad wprowadzeniem języków narodowych do liturgii¹¹. Obok kwestii języka, przedmiotem żywej polemiki stała się sprawa reformy Liturgii godzin. Ojciec Święty Pius XII w przemówieniu, które z powodu choroby odczytał tylko w części, ruch liturgiczny określił jako opatrnościowy znak dla obecnego czasu. W tym czasie bowiem dokonuje się „przejsie Ducha Świętego w Jego Kościele”¹².

1.2. Znaczenie nauczania Piusa XII i jego reformy liturgii dla soborowej odnowy

Wpływ ruchu liturgicznego na odnowę liturgii nie okazałby się z pewnością tak skuteczny, gdyby nie było oficjalnej aprobaty Kościoła dla jego najważniejszych postulatów. Ta aprobata była wyrażona przez papieża Piusa XII. Zawarł ją w encyklice *Mediator Dei*, ogłoszonej w 1947 roku. Papież wskazał, że wiele postulatów pionierów ruchu liturgicznego, to zadania dla całego Kościoła. Tak papież zdynamizował proces reform w Kościele, bez którego trudno wyobrazić soborową odnowę liturgiczną¹³.

⁹ B. NEUNHEUSER, *Il movimento liturgico: panorama storico e lineamenti teologici*, w: B. NEUNHEUSER, S. MARSILI, M. AUGÉ, R. CIVIL (red.), *Anàmnesis*, vol. I: *La Liturgia, momento nella storia della salvezza*, Genova-Milano 2008, s. 23.

¹⁰ A. JAKUBCZAK, *O. Pius Parsch – prekursor odnowy liturgicznej*, w: W. ŚWIERZAWSKI (red.), *Mysterium Christi*, t. II: *Historia liturgii*, Zawichost-Kraków-Sandomierz 2012, s. 217.

¹¹ A. DUDEK, *Teologiczne założenia odnowy i reformy liturgicznej II Soboru Watykańskiego*, „Tarnowskie Studia Teologiczne” 36 (2017), nr 2, s. 92-93.

¹² A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975). Nuova edizione riveduta e arricchita di note e di supplementi per una lettura analitica*, Roma 1997, s. 28.

¹³ M. WORBS, *Cele i rozwój ruchu liturgicznego*, w: W. ŚWIERZAWSKI (red.), *Mysterium Christi*, t. II: *Historia liturgii*, Zawichost-Kraków-Sandomierz 2012, s. 168.

W 1955 roku ogłoszono dokument zawierający zmiany w liturgii Wielkiego Tygodnia. Liturgię Wigilii Paschalnej przeniesiono na godziny wieczorne¹⁴. Wprowadzono zalecenie, aby była sprawowana po zapadnięciu zmroku, a nie wcześniej. W ten sposób przywrócono jej „wybitnie nocy charakter”¹⁵. W modyfikacji pory celebracji łatwo dostrzec powrót do starożytnej tradycji. Od II do V w. czuwanie wigilijne rozpoczynało się w sobotni wieczór. Jego punktem kulminacyjnym była celebrazione Eucharystii w poranek wielkanocny. Później w ciągu kolejnych wieków doszło do przeniesienia celebracji Wigilii Paschalnej na godziny poranne, między innymi z powodu trudności z zachowaniem postu eucharystycznego¹⁶. Zmiany, jakie dokonały się w średniowieczu miały negatywne konsekwencje, zarówno od strony teologicznej jak i pastoralnej. Doprowadziły one bowiem do dysharmonii z zawartą w Ewangeliach chronologią wydarzeń paschalnych oraz do utraty wymowy symboliki paschalnej. Obrzędy te sprawowali sami duchowni i to często w pustych kościołach¹⁷. Celem odnowy obrzędów paschalnych podjętej za pontyfikatu Piusa XII była rewaloryzacja ich właściwego miejsca i znaczenia w strukturze roku liturgicznego. Ponadto podyktowana ona była pragnieniem ożywienia w nich uczestnictwa wiernych.

W perspektywie była całościowa reforma liturgiczna. Pewne środowiska, także watykańskie, wyraźnie manifestowały swój sprzeciw. W latach 1961-1962 dokonano „lekkiej” modyfikacji ksiąg liturgicznych, zwłaszcza mszału za pontyfikatu Jana XXIII, z nadzieją, że to powstrzyma gruntowną odnowę liturgii. W różnych stronach świata domagano się jednak bardziej przełomowych zmian w tej materii¹⁸. Te głosy spływały do pracującej od lipca 1960 roku komisji przygotowującej sobór.

1.3. Uchwalenie *Konstytucji o liturgii świętej*

W takim kontekście historycznym powstawał pierwszy dokument soborowy, tak poważnie i szeroko podejmujący kwestię liturgii. Był to jednocześnie pierwszy w historii dokument, który liturgię ukazywał całościowo, zatem wskazując

¹⁴ ŚWIĘTA KONGREGACJA OBRZĘDÓW, Dekret *Maxima redemptionis nostrae mystero* (16 listopada 1955), nr 9, „Acta Apostolicae Sedis” 47 (1955), s. 841: „Solemnis paschalis vigilia celebranda est hora competenti, ea scilicet, quae permittat Missam solemnem eiusdem vigiliae incipere circa mediam noctem inter sabbatum sanctum et dominicam Resurrectionis. Ubi tamen, ponderatis fidelium et locorum condicionibus, de iudicio Ordinarii loci, horam celebrandae vigiliae anticipari conveniat, haec non inchoetur ante diei crepusculum, aut certe non ante solis occasum”.

¹⁵ P.A. MURONI, *Il Mistero di Cristo nel tempo e nello spazio. La celebrazione cristiana*, Roma 2014, s. 197.

¹⁶ K. MATWIEJUK, *Triduum Paschalne. Trzy noce Chrystusa zdradzonego i ukrzyżowanego, który zmartwychwstał*, Siedlce 2015, s. 226-227.

¹⁷ S. CZERWIK, *Święte Triduum Paschalne*, w: W. ŚWIERZAWSKI (red.), *Mysterium Christi*, t. VI: *Historia liturgii*, Zawichost-Kraków-Sandomierz 2013, s. 168.

¹⁸ A. DUDEK, *Teologiczne założenia odnowy*, s. 94.

na jej założenia biblijno-teologiczne, ale również na jej aspekty celebracyjne i duszpasterskie. Ten dokument, to Konstytucja *Sacrosantum Concilium*. Została ona przyjęta 4 grudnia 1963 roku zdecydowaną większością głosów. Za jej przyjęciem głosowało 2147 ojców soboru a za odrzuceniem tylko 4. Stało się to na koniec drugiej sesji, której przewodniczył Paweł VI.

Jeden z głównych architektów posoborowej odnowy liturgicznej - Annibale Bugnini - zwrócił uwagę na pewną zbieżność dat. W dniu uchwalenia *Konstytucji o liturgii świętej* minęły dokładnie cztery wieki od soboru trydenckiego, który 4 grudnia 1563 roku, dostrzegając pilną potrzebę finalizacji swoich prac, powierzył Stolicy Apostolskiej zadanie przeprowadzenia reformy liturgicznej. O taką reformę wnioskowało wówczas wielu, ponieważ w ramach kończącego się soboru wiele spraw, także natury liturgicznej, nie zostało rozwiązanych. Liturgia na soborze trydenckim była traktowana jak sprawa drugorzędna. Na II Soborze Watykańskim – jak trafnie zauważył Bugnini – wysunięto ją na podium. Stała się kwestią o pierwszorzędym znaczeniu i dlatego zajęto się nią w pierwszej kolejności¹⁹.

Wprowadzenie w życie odnowy liturgicznej wyznaczono na dzień 7 marca 1965 roku. Ta data była początkiem tego, co miało się dokonać zwłaszcza w roku 1970. Wtedy została ogłoszone wydanie nowego Mszału rzymskiego i kilku części Pontyfikału rzymskiego oraz Rytuału rzymskiego²⁰. Arcybiskup Piero Marini, który aktywnie uczestniczył w pracach komisji i zespołów pracujących nad redakcją odnowionych ksiąg liturgicznych w następujący sposób wspomina dokonujące się zmiany w liturgii: „W wieku 23 lat szykowałem się do święceń kapłańskich. Pamiętam nie tylko oczekiwanie na święcenia, ale także oczekiwanie na wprowadzenie w życie reformy liturgicznej, przewidzianej na 7 marca 1965 roku. (...) Była to data historyczna, bo tego dnia zgromadzenie wiernych po raz pierwszy od 400 lat, a tak naprawdę od jeszcze bardziej odległych czasów, usłyszało czytania we własnym języku. Dla nas to był znak odkrycia na nowo Słowa Bożego, co później charakteryzowało całą reformę liturgiczną. Drugi element przykuwający uwagę to ołtarz zwrócony w kierunku ludu. Kapłan celebrans patrzył na wspólnotę, bo sam do niej należało. Stąd odkrycie wspólnoty parafialnej zgromadzonej wokół ołtarza oraz uwaga skupiona na miejscu celebracji. Rozpoczyna się nowy styl liturgiczny”²¹.

2. Podstawowe założenia teologiczne odnowy liturgicznej

II Sobór Watykański w *Konstytucji o liturgii świętej* sformułował szczegółowe zasady przeprowadzenia odnowy liturgicznej. Skoncentrował się na teologicznym

¹⁹ A. BUGNINI, *La riforma liturgica*, s. 51.

²⁰ A. DUDEK, *Teologiczne założenia odnowy*, s. 92.

²¹ P. MARINI, *Jak celebrować Eucharystię?* [Zeszyty Formacji Duchowej 64], Kraków 2014, s. 20-21.

pogłębieniu natury liturgii i jej znaczeniu w życiu Kościoła. Pierwszy rozdział konstytucji, zatytułowany *Ogólne zasady odnowy i rozwoju liturgii* (KL 5-13), zawiera teologiczne rozumienie liturgii. Ukazuje ją w perspektywie dziejów zbawienia. Ten rozdział został opracowany na samym końcu. Pierwotny zamysł nie przewidywał tej części²².

W wewnętrznej strukturze *Konstytucji o liturgii świętej* są wyraźnie wyodrębnione dwa elementy dotyczące liturgii, mianowicie jej zasady doktrynalne i reguły praktyczne. One pozostają w ścisłej korelacji ze sobą, bowiem związek zasad i praktyki odpowiadają teologii i celebracji. To stanowi istotę teologii liturgicznej. Uwypuklenie tej syneerii w dokumencie soborowym poświęconym liturgii jest bardzo istotne. Jeśli bowiem teologia jest marginalizowana w celebracji, wtedy popada się w rubrycyzm lub arbitralną inwencję. Natomiast jeśli w teologii kultu celebracja jest zmarginalizowana, wtedy kreatywna myśl teologiczna ulega procesowi wyjałowienia²³.

2.1. Ujęcie liturgii w perspektywie historiozbawczej

Oryginalność *Konstytucji o liturgii świętej* wyraża się w perspektywie historiozbawczej, zakorzenionej w wewnętrznym życiu Trójcy Świętej. Analizując KL 5-8, jak podkreśla liturgista lubelski Bogusław Migut, dostrzega się to „wyrazne ujęcie historiozbawcze”²⁴. Ono stanowi podstawową ideę dokumentu. Znajduje ono swój wyraz w łańcuchu posłania: Ojciec posyła Syna, Syn dokonuje zbawienia, a następnie posyła apostołów, którzy obdarzeni Duchem Świętym pełnią swój urząd przez głoszenie Dobrej Nowiny wszelkiemu stworzeniu (por. Mk 16,15) oraz przez sprawowanie paschalnego misterium w świętych znakach Eucharystii i sakramentów.

Konstytucja *Sacrosanctum concilium*, jak zauważa Pietro Damiano Scardilli, opisuje w numerach 5 i 6 kolejne momenty Objawienia jako stopniowej aktualizacji historii zbawienia. Pierwszym etapem jest etap prorocki, czyli moment zapowiedzi historii zbawienia. Drugi etap identyfikuje się z nadejściem „pełni czasów”, z inkarnacją Słowa, urzeczywistniającą zbawienie. Natomiast trzeci etap to czas Kościoła, który jawi się jako rezultat i kontynuacja drugiego ogniwa procesu. W misterium kenozy Wcielonego Syna Bożego, które łączy się z kulminacyjnym momentem jego Paschy, znajduje się źródło narodzin Kościoła. To właśnie wtedy

²² A. DUDEK, *Teologiczne założenia odnowy*, s. 95.

²³ J.A. GOENAGA, *La vida liturgico-sacramental de la Iglesia en su evolucion historica*, w: D. BOROBIO (red.), *La celebración en la Iglesia*, vol. I: *Liturgia y sacramentologia fundamental*, Salamanca 2006, s. 174.

²⁴ B. MIGUT, *Teologia liturgii Konstytucji o liturgii Sacrosanctum Concilium w perspektywie hermeneutyki ciągłości*, w: K. POROSŁO (red.), *Źródło i szczyt. Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium dzisiaj* [Modlitwa Kościoła 11], Kraków 2011, s. 130.

Chrystus dokonuje dzieła zbawienia. Czas Kościoła jest zatem ostatnim etapem historii zbawienia, czy też, jak należałoby to lepiej określić, „przedłużeniem widzialnej obecności wcielonego Syna Bożego, w tym sensie, że Jego odkupieńcze dzieło jest nadal obecne w historii dzięki Kościołowi”²⁵.

W soborowej optyce liturgia jawi się jako kontynuacja dziejów zbawienia (KL 5, 8). Salvatore Marsili definiuje liturgię jako „moment-syntezę” historii zbawienia. Łączy ona bowiem w sobie „zapowiedź” i „wydarzenie”, tj. Stary Testament i Nowy Testament. Jednocześnie stanowi ostateczny moment samej historii, ponieważ będąc kontynuacją rzeczywistości, którą jest Chrystus, dąży do stopniowego dopełniania obrazu wcielonego Syna Bożego w poszczególnych ludziach i w całej ludzkości²⁶.

Historiozbawcze ujęcie zabezpiecza liturgię „przed spłynieniem i sprowadzeniem jej do wymiaru jurydyczno-instytucjonalnego, czy indywidualistyczno-przeżyciowego, a nawet hepeningowego”²⁷. Liturgia, wpisana w czas Kościoła, zawiera a równocześnie kreuje „syntezę” historii zbawienia. Jest ona jej „czasem ostatecznym”. Ten zaś bezpośrednio poprzedza paruzję i wyraża prawdę, że „zbawienie dane od Boga definitywnie w Chrystusie i przez Chrystusa przychodzi teraz za pośrednictwem liturgii, jej sakramentalności, w której jest przechowywane i przekazywane dla życia osoby ludzkiej”²⁸.

Liturgia zatem aktualizuje jedynie wydarzenie zbawcze, które sobór określa mianem misterium paschalnego Chrystusa. Kardynał Artur Roche, wyjaśniając to pojęcie, zauważa, że misterium paschalne w życiu Jezusa nie pojawia się nagle i niespodziewanie, ale jest to coś, na co wskazuje On przez całe swoje życie zarówno w nauczaniu jak i w czynach. Chodzi tu o punkt kulminacyjny misji jaką otrzymał od Boga Ojca, o „godzinę przejścia z tego świata do Ojca” (J 13,1).

„Gdy nadchodzi Jego godzina (Chrystus) przeżywa jedyne wydarzenie w historii, które nie przemija” (KKK 1085). Ta Jego godzina jest wyjątkowa w swojej relacji do czasu. Paschy Jezusa nie da się bowiem zestawić z innymi wydarzeniami historycznymi, które „występują tylko raz i przemijają, znikają w przeszłości” (KKK 1085). Liturgia nie wspomina misterium paschalno-pneumatohagijnego ani nie powtarza. Ona je sakramentalnie uobecnia. Przez to jego owoce są ciągle obecne i dostępne odkupionym grzesznikom. Jest celebrowana wielokrotnie tu

²⁵ P.D. SCARDILLI, *Nella liturgia la manifestazione della Chiesa. I nuclei ecclesiologicali in Sacrosanctum Concilium*, Assisi 2015, s. 110.

²⁶ S. MARSILI, *La Liturgia, momento storico della salvezza*, w: B. NEUNHEUSER, S. MARSILI, M. AUGÉ, R. CIVIL (red.), *Anàmnesis*, vol. I: *La Liturgia, momento nella storia della salvezza*, Genova-Milano 2008, s. 92.

²⁷ B. MIGUT, *Teologia liturgii*, s. 132.

²⁸ *Tamże*, s. 133.

i teraz. Nie zatrzymuje się jednak na terażniejszości, ale ukierunkowuje nas na wieczność, czyli na ostateczne wypełnienie historii zbawienia²⁹.

2.2. Liturgia aktualizacją kapłaństwa Chrystusa

Ważną zasadą, która jest obecna w odnowie liturgicznej, jest nowe spojrzenie na celebrowanie liturgii. To ściśle wiąże się z teologicznym rozumieniem kapłaństwa. Najpierw II Sobór Watykański podał opisową definicję liturgii: „Słusznie zatem uważa się liturgię za wypełnianie kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa. W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje się uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, sprawuje pełen kult publiczny” (KL 7). Zestawiając tę definicję z zawartą w encyklice *Mediator Dei*, łatwo dostrzec, że oba dokumenty podobnie określają treść akcji liturgicznej. Jest to zbawcze działanie Chrystusa. Ono uświęca człowieka i z uświęconym oddaje chwałę Bogu. Także odniesienie do rozumienia znaków liturgicznych i Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa, jest również podobne. Oba dokumenty mają trochę inną perspektywę teologiczną. W konstytucji soborowej wszystko oscyluje wokół historii zbawienia, zaś w encyklice Piusa XII akcent jest położony na ofiarę Chrystusa. Obie definicje liturgii Kościoła jednak pozostają w ścisłej korelacji ze sobą. Wymiar historiozbowczy liturgii, wydobyty przez konstytucję, uzupełnia chrystologiczna, nowotestamentalna i tradycyjna interpretacja kapłaństwa Chrystusa, zarysowana na kartach papieskiej encykliki. Z kolei wizja teologiczna kapłaństwa Chrystusa przedstawiona w *Mediator Dei* zostaje w soborowej konstytucji dopełniona poprzez umiejscowienie go w dynamice historii zbawienia, czyli w jej właściwych ramach³⁰.

W świetle *Sacrosanctum concilium* liturgia jest aktualizacją kapłaństwa Jezusa Chrystusa. Chrystus Kapłan poprzez swą wieloraką obecność w Kościele, a zwłaszcza w czynnościach liturgicznych, kontynuuje wykonywanie swojego urzędu kapłańskiego. Na kartach konstytucji Chrystus jawi się jako pierwszy Liturg, pierwszy podmiot sakramentalności liturgii Kościoła a Jego obecność czyni z niej rzeczywistość niezastąpioną, posiadającą skuteczność w podwójnym jej aspekcie: *anabasis* i *katabasis*. Św. Augustyn tak to wyraził: gdy ktoś chrzci, sam Chrystus chrzci. Sformułowanie św. Augustyna dobitnie wskazuje na Kyriosa jako główny podmiot każdej celebracji sakramentalnej. Tak jak Chrystus jest

²⁹ A. ROCHE, *Misterium paschalne i jego liturgiczne konsekwencje. Liturgia: Decydujące znaczenie Ewangelizacji*, [Wykład wygłoszony w języku angielskim podczas sesji duszpasterskiej dla księży archidiecezji łódzkiej w dniach 27-30 listopada 2023 roku, tł. ks. K. Marcjanowicz], mps.

³⁰ J.A. GOENAGA, *La vida liturgico-sacramental de la Iglesia*, s. 180, przypis 11.

obecny w osobie tego, który sprawuje posługę kapłańską podczas celebracji mszy świętej, tak On pozostaje w sakramentalnym utożsamieniu z tymi, którzy sprawują posługę przewodniczenia podczas celebracji innych sakramentów. Chrystus działa zbawczo w swoim Kościele przez posługę swoich kapłanów, biskupów i prezbiterów. Oni skutecznie działają, ponieważ działają „in persona Christi”. Pozostając w sakramentalnym utożsamieniu się z Nim, mówię podczas sprawowania sakramentu chrztu: „ja ciebie chrzczę” a celebrując sakramentu pokuty: „ja odpuszczam tobie grzechy”³¹. Z powyższego wynika, że w każdym działaniu o charakterze sakramentalnym działającym jest zawsze Chrystus Głowa i Pasterz. W formule „in persona Christi” chodzi zatem o „akt, w którym głosiciel słowa działa jako narzędzie kogo innego, kto angażuje się w ten akt bez reszty, natomiast sam znika”³².

Liturgię celebryje zgromadzenie liturgiczne, które uobecnia Chrystusa - Głowę i członki. W konsekwencji takiego ujęcia nie można już liturgii zarezerwować jedynie dla kapłana, a lud uczynić biernym widzem składanej przez niego ofiary ekspiacyjnej za grzechy swoje i innych. Vincenzo Raffa zauważył, że w Mszałach Piusa V nie było prawie żadnej, wyraźnej wzmianki o zgromadzeniu, chociaż nie jest ono tam całkowicie pomijane. Czasami mówi się o otoczeniu i ludziach, ale niekoniecznie zawsze chodzi o zgromadzenie. Raczej ma się na myśli duchowieństwo³³.

W potrydenckim *Ordo Missae* nie przewidywano komunii wiernych podczas celebracji mszalnej. Także pocałunek pokoju zawężał się do celebransa i asysty³⁴. Był zasadniczo gestem duchowieństwa i był przekazywany w kluczu hierarchicznym³⁵. Pocałunek osób zastąpiono *instrumentum pacis*, czyli tabliczką pokoju, która w pewnym sensie bardziej stawała się znakiem wyróżnienia uprzywilejowanych aniżeli znakiem równości i braterstwa³⁶.

³¹ R. KACZYŃSKI, *Theologischer Kommentar zur Konstitution*, s. 67.

³² P. GOYRET, *Powołani, konsekrowani, posłani. Sakrament kapłaństwa*, Warszawa 2004, s. 94.

³³ V. RAFFA, *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica. Nuova edizione ampiamente riveduta e aggiornata secondo l'editio typica tertia del Messale Romano* [Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 100], Roma 2011, s. 176-177; B. NEUNHEUSER, *La relation entre le prêtre et les fidèles dans la liturgie de Pie V et celle de Paul VI*, w: A.M. TRIACCA, A. PISTOIA (red.), *L'Assemblée liturgique et les différents rôles dans l'assemblée*, Roma 1977, s. 239-252.

³⁴ M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, vol. III: *La Messa*, Milano 2005², s. 487; K. LIJKA, *Pocałunek pokoju w liturgii eucharystycznej i jego symbolika*, „Teologiczne Studia Siedleckie” 12 (2015), s. 199.

³⁵ S. SOSNOWSKI, *Znak pokoju w ramach obrzędów przygotowujących do Komunii Świętej*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 30 (2021), nr 2, s. 48.

³⁶ Paweł Szczaniecki podaje, iż w liturgii trydenckiej obrzęd pocałunku pokoju uległ degeneracji, gdyż z jednej strony odrywał myśl od Eucharystii i ukierunkowywał ją ku relikwiom świętych, a z drugiej strony zamiast budować więzi komunii wśród osób uczestniczących we Mszy Świętej stawał się znakiem rozłamu. Przywilej kolatorów kościoła parafialnego do pocałunku

Sobór dokonał radykalnego zwrotu. Przywrócił właściwe miejsce ludowi w sprawowanej liturgii. Ona jest dziełem całej wspólnoty złączonej z Jezusem. Udział w zgromadzeniu liturgicznym zaczęto uważać za element konstytutywny życia chrześcijańskiego, a samo zgromadzenie jako podmiot sprawowanej liturgii. Poglębione rozumienie zgromadzenie liturgicznego i jego dowartościowanie na płaszczyźnie teologicznej, liturgicznej i pastoralnej – jak trafnie zauważył liturgista polski ks. Helmut Sobeczko – należy zaliczyć do zasadniczych osiągnięć soborowej teologii liturgii³⁷.

Logiczną konsekwencją tego było poszukiwanie rozwiązań, aby pokazać aspekt społeczny wspólnoty i zgromadzenia liturgicznego, które musiało zostać zaaktywizowane, a poszczególne funkcje rozdzielone pomiędzy członków Mistycznego Ciała³⁸. Powrócono zatem do zasady obecnej w liturgii pierwszych wieków chrześcijaństwa, gdzie istniał klarowny podział funkcji w zgromadzeniu liturgicznym. W średniowieczu, w wyniku postępującej klerykalizacji liturgii, odstąpiono od tej zasady. Doprowadziło to do odsunięcia wiernych od czynnego udziału w świętych obrzędach i wyeksponowania roli głównego celebransa. On w swojej osobie skupiał role pełnione wcześniej przez różnych członków zgromadzenia, np. diakona, lektora.

Soborowa konstytucja dowartościowała rolę wszystkich sprawujących liturgię i biorących w niej udział. Nie tylko funkcje duchownych są liturgiczne, ale są nimi również posługi ministrantów, lektorów, komentatorów, członków chóru. Podstawą sakramentalno-ontologiczną dla ich wypełniania jest sakrament chrztu oraz ściśle z nim związany udział w szczególnym kapłaństwie Chrystusa, które z woli Bożej stanowi genetyczne źródło kapłaństwa wspólnego i kapłaństwa służebnego. Są to dwie różne formy uczestnictwa w jednej i tej samej rzeczywistości, które różnią się istotowo, ale pozostają w relacji wzajemnego przyporządkowania.

3. Zasada *participatio actuosa* i jej praktyczne implikacje

Liturgia Kościoła posługuje się specyficznym dla własnego rytu systemem komunikacyjnym wchodzącym w skład obrzędów liturgicznych. Jest nim język liturgiczny, do którego zalicza się nie tylko słowo mówione i pisane, ale także gesty i znaki liturgiczne. Jego specyfika wynika z natury samej liturgii, która jest

pokoju, który im przekazywał kapłan za pomocą pateny mocno działał na wyobraźnię ludu dlatego tak konstruowany obrzęd bardziej dzielił aniżeli łączył w ramach liturgii komunijnej. Por. TENŻE, *Msza po staremu się odprawia* [Modlitwa Kościoła 10], Kraków 2009, s. 197.

³⁷ H. SOBECZKO, *Główne założenia reformy liturgicznej według Konstytucji o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, w: S. ARASZCZUK (red.), *Blaski i cienie reformy liturgicznej. 50 lat soborowej Konstytucji o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, Wrocław 2014, s. 38.

³⁸ A. DUDEK, *Teologiczne założenia odnowy*, s. 100.

rzeczywistości boską – ludzką, zawierającą w sobie zarówno *katabasis* (zbawcze działanie Boga), jak i *anabasis* (kultyczne działanie człowieka). Język, którym posługuje się liturgia powinien być komunikatywny. Dopiero wtedy staje się językiem Bożego przesłania, czyli językiem apostołskim³⁹. Powyższe składowe języka liturgicznego tak na siebie oddziałują, że uczestniczący w czynnościach liturgicznych nie jest jedynie ich biernym obserwatorem, ale poprzez włączenie się w dialog i wykonywane gesty staje się czynnym uczestnikiem komunikacji liturgicznej⁴⁰. Język liturgiczny, jako że urzeczywistnia zbawcze działanie Wcielonego Słowa i posiada soterijną skuteczność⁴¹ pozostaje zatem w relacji służebnej do tego, co rozumiemy pod pojęciem *participatio actuosa*, czyli pełnego i czynnego udziału wiernych w liturgii. Soborowa odnowa liturgii w szczególny sposób i w niespotykanym dotychczas wymiarze uwypukliła wagę tych wzajemnych powiązań.

3.1. Geneza wprowadzenia języków narodowych do liturgii

Realizacja czynnego uczestnictwa w liturgii dokonała się skutecznie m.in. dzięki wprowadzeniu języków narodowych do liturgii. Do II Soboru Watykańskiego liturgia była sprawowana w języku łacińskim, języku martwym i niezrozumiałym dla wielu wiernych⁴². Wierni wprawdzie byli obecni podczas świętych czynności, ale tak naprawdę wszystko to działo się poza ich świadomością. „Celebrans sprawował mszę św. dla wiernych, ale nie z wiernymi”⁴³. Dlatego, podczas gdy kapłan wykonywał święte czynności, wierni zgromadzeni w kościele odmawiali różaniec bądź modlili się z książeczek do nabożeństwa. Można było odnieść wrażenie, że czasami lud przeszkadzał celebrowanej przez duchowieństwo liturgii.

³⁹ J. NOWAK, *Apostołski wymiar liturgii w świetle Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*, Poznań 1999, s. 119.

⁴⁰ B. WARWARKO, *Język liturgiczny jako narzędzie transcendentnego wymiaru człowieka*, „Język. Religia. Tożsamość” 26 (2022), nr 2B, s. 41.

⁴¹ K. MATWIEJUK, *Język narodowy w liturgii*, „Liturgia Sacra” 17 (2011), nr 1, s. 37.

⁴² Chociaż język łaciński dominował w liturgii przedsoborowej to jednak nie był on jedynym językiem liturgicznym. Istniały bowiem rytuały diecezjalne i zakonne, w których zamieszczano również teksty w językach narodowych. Jednym z najstarszych rękopisów mszałów w języku narodowym jest *Missale Volgare* pochodzące z ok. 1400. Od XV w. także i w Polsce można odnaleźć świadectwa tekstów mszalnych w języku ojczystym, na przykład rękopis lwowski *De sacrificio missae* z 1422 roku będąc tłumaczeniem Kanonu mszalnego. Szczegółowe informacje na ten temat: W. PAŁĘCKI, *Ruch liturgiczny przygotowaniem do odnowy liturgii Mszy Świętej*, w: C. KRAKOWIAK, B. MIGUT (red.), *Jedna wiara jedna Msza. Od Mszału Piusa V do Mszału Pawła VI*, Lublin 2009, s. 67-71.

⁴³ K. KONECKI, *Główne założenia teologiczne Konstytucji o liturgii świętej*, „Liturgia Sacra” 19 (2013), nr 2, s. 248.

Liturgia była przede wszystkim sprawą duchowieństwa. Duchowni praktycznie zastępowali lud, nawet w przyjmowaniu komunii św.⁴⁴ Możliwość wprowadzenia języków narodowych do liturgii była pierwszym zwiastunem odklerykalizowania liturgii. Otworzyła też na oścież drzwi laikatowi do uczestnictwa w niej. To jest istotny wymiar odnowy liturgicznej, która wciąż trwa w Kościele⁴⁵.

W Konstytucji *Sacrosanctum Concilium* przyjęto zasadę, iż w obrządkach łacińskich zachowuje się używanie języka łacińskiego poza wyjątkami określonymi przez prawo szczegółowe (KL 36). Jeśli chodzi o wprowadzanie języków narodowych do liturgii zachęcano do stosowania ich w celebracjach sakramentów i sakramentaliów włączając w to także formuły sakramentalne (KL 63). Rozszerzono wachlarz możliwości posługiwania się językiem narodowym także na czytania, pouczenia oraz zezwolono na jego obecność w niektórych modlitwach i śpiewach. Argumentacja była pastoralna. Stwierdzono bowiem, że może być to „bardzo pożyteczne dla wiernych”. Anscar J. Chupungco zauważa, iż brzmienie tego punktu konstytucji wywołało wiele dyskusji na soborze. Ostateczny tekst KL 36 stanowi klasyczny przykład *via media*. Z jednej strony bowiem potwierdza się wciąż uprzywilejowaną pozycję łaciny zastrzegając równocześnie, że można przyznać więcej miejsca językom ojczystym. Z drugiej natomiast strony wyposaża się konferencje episkopatów w specjalne uprawnienia w tej materii, przyznając im *de facto* władzę w zakresie wprowadzania i rozszerzania zakresu stosowania języków narodowych w liturgii⁴⁶.

3.2. Pojęcie *participatio actuosa*

W *Konstytucji o liturgii świętej* położono nacisk na zaangażowanie zewnętrzne i wewnętrzne całego ludu Bożego w celebrację liturgiczną. Jest to jego prawo i powinność. Sobór, określając rangę liturgii i jej miejsce w życiu Kościoła w stosunku do innych jego zadań, stwierdził, iż „liturgia (...) jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i zarazem jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10). Pobudza ona wiernych do tego, aby posilając się wielkanocnym sakramentem, żyli zjednoczeni w Bożej dobroci i przestrzegali zobowiązań wypływających z sakramentu chrztu, który z wiarą przyjęli. Osiągnięcie tego celu może dokonać się poprzez „pełny, świadomy i czynny udział w obrzędach liturgicznych, jakiego domaga się sama natura liturgii” (KL 14).

⁴⁴ Bernad z Ratyzbony (zm. 1272) przedstawiał następującą argumentację. Wszyscy uczestnicy Mszy św. tworzą jedno ciało, a kapłan to usta tego ciała, dlatego przyjmuje komunię w zastępstwie wszystkich wiernych.

⁴⁵ K. KONECKI, *Główne założenia teologiczne*, s. 248.

⁴⁶ A.J. CHUPUNGO, *La traduzione dei testi liturgici*, w: TENŽE (red.), *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia*, vol. I: *Introduzione di Liturgia*, Casale Monferrato 2003, s. 395.

Uczestnictwo to ma wiele form. Winno być: świadome, czynne, społeczne, pełne, wewnętrzne i zewnętrzne, pobożne, doskonałe, owocne ma wyrażać się w pełnym zharmonizowaniu ciała i duszy wiernych ze strukturą i treścią czynności liturgicznych. Dla wszystkich tych określeń, które są wymieniane w dokumencie soborowym wspólnym mianownikiem wydaje się być trójwymiarowe określenie: uczestnictwo świadome, czynne i pełne. Takie uczestnictwo stanie się uczestnictwem „owocnym”⁴⁷.

3.3. Formy realizacji zasady *participatio actuosa*

Liturgia dzięki świadomemu, czynnemu i pełnemu uczestnictwu wiernych staje się pierwszym i niezastąpionym źródłem do prawdziwie chrześcijańskiego życia (KL 14). Do wychowania wiernych w takim duchu zobowiązani są nade wszystko duszpasterze. Oni powinni zapewnić realizację tego celu poprzez należyte wychowanie wiernych. Jego skuteczność będzie zależała od pogłębionej formacji liturgicznej samego duchowieństwa, bo „osiągnięcia tych rezultatów nie można się jednak spodziewać, jeżeli najpierw sami duszpasterze nie będą przeniknięci duchem i mocą liturgii i nie staną się jej nauczycielami. Konieczne więc należy zapewnić duchowieństwu odpowiednią formację liturgiczną” (KL 14).

Bardzo ważną sprawą, o czym dyskutowano w auli soborowej, jest specjalistyczne przygotowanie wykładowców, którzy będą uczyć liturgiki, więc nauki o liturgii, w seminariach, w zakonnych domach studiów i na wydziałach teologicznych (KL 15). Przedmiot ten winien stać się jednym z najważniejszych i niezbędnych wykładów na wydziałach teologicznych (KL 16). W jego nauczaniu winno się uwzględnić właściwą dla niego wieloaspektowość, zatem teologię i historię, duchowość oraz wymiar pastoralny i prawny aktów kultu. Jak zauważył J.A. Goenaga, w dwadzieścia lat po Soborze decyzje dotyczące nauczania liturgiki nie zostały w pełni przyjęte⁴⁸.

Realizacja zasady *participatio actuosa* w liturgii polega na odpowiednim rozumieniu symboli liturgicznych. Liturgia bowiem składa się z dwóch komponentów: niezmiennej części pochodzącej z Bożego ustanowienia oraz z części zmiennej, którą może modyfikować władza kościelna. Ten ostatni komponent w ciągu historii Kościoła podlegał zmianom. Odnowa soborowa zaleciła, aby z obrzędowości liturgicznej usunąć elementy mniej odpowiednie czy niezgodne z naturą samej liturgii (por. KL 21). Ważny jest także logiczny układ

⁴⁷ H. SOBECZKO, *Podstawy wewnętrzne i zewnętrzne w czynnym uczestnictwie wiernych we Mszy Świętej*, w: E. MATEJA, R. PIERSKAŁA, M. WORBS (red.), *Servitium Liturgiae. Księga wydana z okazji 65. rocznicy urodzin i 40-lecia pracy naukowo-dydaktycznej księdza profesora Helmuta Sobeczki*, Opole 2004, s. 252-255.

⁴⁸ J.A. GOENAGA, *La vida liturgico-sacramental de la Iglesia*, s. 181.

w tekstach i obrzędach liturgicznych (KL 21, 38, 50, 66-82, 91-93). Przywrócenie obrzędom szlachetnej prostoty, usunięcie zbędnych powtórzeń i zapewnienie symbolom i znakom lepszej czytelności i funkcjonalności, to droga do czynnego uczestnictwa (KL 34).

Sobór uznał za właściwe, aby przywrócić w liturgii elementy wartościowe, które w ciągu dziejów zostały zapomniane lub usunięte ze szkodą dla rozumienia liturgii i owocnego w niej udziału. Wśród tych wartościowych elementów znalazły się: przywrócenie w liturgii mszalnej modlitwy powszechnej (KL 53), przywrócenie praktyki udzielania wiernym świeckim komunii świętej pod obiema postaciami (KL 55), rozszerzenie prawa koncelebracji (KL 57) oraz wprowadzenie wielostopniowego katechumenatu jako drogi chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych (KL 64)⁴⁹.

4. Renesans słowa Bożego w dziele odnowy liturgicznej

W procesie soborowej odnowy liturgicznej ważną rolę przypisano słowu Bożemu. Jego rola wynika z wewnętrznej struktury liturgii. W całej tradycji Kościoła jest widoczna świadomość żywej relacji między słowem Bożym i sakramentem. W liturgii przedsoborowej wybór czytań biblijnych był ograniczony. Często to samo czytanie powtarzano w większości mszy celebrowanych w ciągu tygodnia. Wszystkie czytania były proklamowane w języku łacińskim i czynił to kapłan przyciszonym głosem. Tylko podczas uroczystych celebracji, zwłaszcza pontyfikalnych, czytania wykonywali subdiakon i diakon. Wierni czasem czytali je z modlitewnika, częściej jednak podczas ówczesnej liturgii słowa wykorzystywali ten czas na prywatną modlitwę.

II Sobór Watykański naucza o dwóch filarach celebracji mszalnej. Są to: liturgia słowa i liturgia eucharystyczna. One stanowią jeden akt kultu (por. KL 56). Odnośnie do miejsca słowa Bożego w liturgii, *Vaticanum II* postanowiło: „w sprawowaniu liturgii wprowadzić dłuższe, bardziej urozmaicone i lepiej dobrane czytania Pisma Świętego” (KL 34), oraz „obficie zastawić wiernym stół słowa Bożego i szerzej otworzyć skarbiec biblijny, tak by w określonej liczbie lat odczytać ludowi ważniejsze części Pisma Świętego”. Sobór nakazał, by w niedziele i święta głosić homilię (KL 24; 51-52).

J.A. Goenaga wysuwa trafną konkluzję, iż z teologią słowa Bożego korespondują praktyczne normy sformułowane przez II Sobór Watykański, takie jak: wzbogacenie lekcjonarza w celebracji Eucharystii, odzyskanie homilii jako części akcji liturgicznej i promowanie celebracji słowa Bożego (KL 35; 51-52). Sobór, co jest zrozumiałe, nie podjął się bezpośrednio rozstrzygnięcia kwestii

⁴⁹ H. SOBECZKO, *Główne założenia reformy liturgicznej*, s. 41.

doboru czytań biblijnych dla celebracji różnych sakramentów. Był jednak dla tej sprawy skuteczną inspiracją⁵⁰.

Opracowano Leksjonarz mszalny. Określono także czytania przewidziane na specjalne okoliczności, zwłaszcza związane ze sprawowaniem sakramentów i niektórych sakramentaliów. Są one w siódmym tomie odnowionego *Leksjonarza mszalnego* jako *Czytania w mszach obrzędowych*.

Kryterium przyporządkowywania czytań dla każdego obrzędu stanowi przywrócony przez II Sobór Watykański porządek, który w centrum stawia misterium paschalne Chrystusa. Logiczną tego konsekwencją było wyodrębnienie dwóch grup czytań w zależności od czasu sprawowania obrzędu: w okresie wielkanocnym i poza okresem wielkanocnym⁵¹.

Sobór przyczynił się do ukazania liturgii jako uprzywilejowanej przestrzeni dla słowa Bożego. Sama jej struktura wyraża prawdę o jedności Bożego planu zbawienia. Ukazuje się ona w powiązaniach między czytaniem Starego i Nowego Testamentu, skoncentrowanych na misterium paschalnym Chrystusa. Odnowa obrzędu liturgii słowa stanowi wyraz przekonania Kościoła, że wiara rodzi się ze słowa Bożego i jest konieczna do pełnego uczestnictwa w celebracjach liturgicznych.

Zakończenie

W posoborowej odnowie liturgicznej chodziło o znacznie więcej niż tylko o zmianę języka i odwrócenie księdza twarzą do wiernych. Sedno odnowy liturgicznej wyrażało się przede wszystkim w podkreślaniu wielorakiej obecności Chrystusa w liturgii, obecności jego misterium paschalnego oraz współdziałania całej wspólnoty w jego celebracji. Odnowa liturgiczna, której główne zasady teologiczne określono w *Konstytucji o liturgii świętej*, wskazuje wyraźnie na prymat Boga, sprawcy zbawienia świata w Jezusie Chrystusie. Realizację tego zbawienia Chrystus kontynuuje za pośrednictwem Kościoła.

Kościół, jak pouczają dokumenty soborowe, objawia się w liturgii w swojej konstytutywnej historyczności i zmienności. Lekceważenie potrzeby odnowy liturgicznej i adaptacji liturgicznej obrzędowości zmieniających się czasów byłoby podważaniem prymatu Boga⁵². Według kard. Artura Roche Konstytucja

⁵⁰ J.A. GOENAGA, *La vida liturgico-sacramental de la Iglesia*, s. 183.

⁵¹ A. SIELEPIN, *Słowo Boże w mszach obrzędowych*, w: A. ŻĄDŁO (red.), *Praedicamus Christum Crucifixum. Słowo Boże w liturgii Kościoła. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Arcybiskupowi Damianowi Zimoniowi Metropolicie Katowickiemu w 25. rocznicę święceń biskupich*, Katowice 2010, s. 385.

⁵² P. SORCI, *Riforma della liturgia e riforma della Chiesa* [Bibliotheca Ephemerides Liturgicae Subsidia 206], Roma 2022, s. 78.

Sacrosanctum Concilium jest „bardzo tradycyjnym dokumentem, promującym reformę w ciągłości z najgłębszą tradycją Kościoła, jednocześnie wartościując różne tradycje, które wyrosły na przestrzeni dwóch tysiącleci”⁵³.

Sukcesywna realizacja tej odnowy, wg zasad: zrozumiałość, łatwość uczestniczenia oraz prostota pomagają wiernym doświadczać w czynnościach liturgicznych zbawczej obecności Boga. Liturgia sprawowana z wielką prostotą w małym kościółku czy we wspaniałej katedrze jest miejscem objawienia Kościoła jako ludu kapłańskiego, który przez sakrament chrztu lub sakrament święceń otwiera się na przyjęcia zbawienia i oddaje należną chwałę Ojcu przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym.

Celebracja liturgii jest zawsze świętem i doświadczeniem życia Bożego, w myśl pouczenia św. Pawła: „Obecne życie moje jest życiem wiary w Syna Bożego, który umiłował mnie i samego siebie wydał za mnie” (Ga 2,20). W liturgii wyznanie to staje się terazniejszością dla każdego, kto z wiarą w niej uczestniczy⁵⁴.

Patrząc z perspektywy prawie sześćdziesięciu lat na skutki soborowej odnowy liturgicznej dostrzegamy zyski i starty. Zyski to nade wszystko: obficie zastawiony dla wiernych stół słowa Bożego, dostosowane do współczesnej mentalności księgi liturgiczne, pełniejsze uczestnictwo wiernych w Eucharystii i innych sakramentach przez modlitwę, śpiewy, postawę i milczenie; sprawowanie posług i zadań w liturgii przez świeckich na mocy powszechnego kapłaństwa, w które zostali wszczepieni przez chrzest i bierzmowanie; wreszcie promieniująca żywotność wielu wspólnot chrześcijańskich, czerpiących ze źródła Liturgii⁵⁵. Wśród strat są m.in. samowola przewodniczących celebracji liturgicznych, ich niedopuszczalne opuszczenia lub dodatki do sprawowanych obrzędów, wymyślone postawy lub śpiewy, zacieranie różnic między kapłaństwem służebnym, związanym ze święczeniami, i kapłaństwem powszechnym wiernych, które posiada swój fundament w chrzcie świętym, także zastępowanie tekstów biblijnych tekstami świeckimi⁵⁶.

Ciągle aktualną sprawą jest formacja liturgiczna pasterzy Kościoła i wiernych. Tak o tym napisał papież Franciszek w Liście Apostolskim *Desiderio desideravi* „dla szafarzy i dla wszystkich ochronnych formacja liturgiczna w jej pierwszym znaczeniu nie jest czymś, o czym możemy myśleć, że zostało zdobyte raz na zawsze.

⁵³ A. ROCHE, *Przywrócenie liturgii rzymskiej. Reforma liturgiczna: Wcielanie radości Ewangelii* [Wykład wygłoszony w języku angielskim podczas sesji duszpasterskiej dla księży archidiecezji łódzkiej w dniach 27-30 listopada 2023 roku, tł. ks. K. Marcjanowicz], mps.

⁵⁴ J. RATZINGER, *Czterdzieści lat Konstytucji o liturgii świętej*, w: K. GÓZDŹ, M. GÓRCKA (red.), *Opera omnia*, t. XI: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, Lublin 2012, s. 648.

⁵⁵ JAN PAWEŁ II, List apostolski *Vicesimus quintus annus*, n. 12, Poznań 1988.

⁵⁶ *Tamże*, n. 13.

Ponieważ dar celebrowanego misterium przekracza naszą zdolność poznania, to zaangażowanie z pewnością będzie musiało towarzyszyć stałej formacji każdego, z pokorą maluczkich, poprzez postawę otwierającą na zdziwienie⁵⁷.

Bez stałej formacji, a zwłaszcza mistagogii liturgicznej, realizacja celów, które postawił II Sobór Watykański w *Konstytucji o liturgii świętej* jest utrudniona, a wręcz nierealna. Formacja liturgiczna duchowieństwa i propagowania wiedzy liturgicznej wśród wiernych przynosi owoce w postaci duchowego wzrastania. Jej brak stwarza niebezpieczeństwo, że wspólnoty szybko ulegną procesom sekularyzacji i stają się niewierzące.

Streszczenie

Celem artykułu było przedstawienie genezy soborowej odnowy liturgicznej i istotnych postanowień Vaticanum II w tej kwestii. Ważna jest świadomość, że uchwalenie przez II Sobór Watykański *Konstytucji o liturgii świętej* było poprzedzone wieloma działaniami wewnątrz Kościoła. Trudno bowiem wyobrazić powstanie tego dokumentu bez uwzględnienie dokonań pionierów ruchu biblijnego i liturgicznego oraz oficjalnej aprobaty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła dla postulatów przez nich wysuwanych. Naszkicowanie kontekstu historycznego, w jakim kształtowało się dzieło odnowy soborowej pozwala zrozumieć i docenić teologiczne założenia, które sformułowano w Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*. Zanim Sobór podał konkretne wytyczne dotyczące procesu odnowy soborowej skoncentrował się na przedstawieniu teologicznej natury liturgii i na ukazaniu jej roli w życiu Kościoła. Z perspektywy 60 lat, jakie upłynęły od przyjęcia przez II Sobór Watykański Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*, biorąc pod uwagę blaski i cienie dzieła soborowej odnowy, można sformułować konkluzję, że odnowa obrzędów, nowe księgi liturgiczne oraz formacja liturgiczna pomogły wielu ludziom zrozumieć liturgię jako miejsce ich uświęcenia i uwielbienia Boga. Pozostaje obowiązek troski o dobro duchowe, które się z soborowej odnowy liturgicznej zrodziło.

⁵⁷DD 38.

Summary

Main directions of the conciliar liturgical renewal in the light of the Constitution on the Sacred Liturgy from the perspective of 60 years of its implementation

The purpose of this article was to present the genesis of the conciliar liturgical renewal and the important provisions of the Second Vatican Council in this regard. It is important to know that the Second Vatican Council's enactment of the *Constitution on the Sacred Liturgy* was preceded by many activities within the Church. Indeed, it would be difficult to imagine the creation of this document without taking into account the achievements of the pioneers of the biblical and liturgical movement, as well as the official approval of the Church's Teaching Office for the demands made by them. Sketching the historical context in which the work of the Council's renewal took shape makes it possible to understand and appreciate the theological assumptions formulated in the *Constitution Sacrosanctum Concilium*. Before the Council gave specific guidelines for the process of conciliar renewal, it had focused on presenting the theological nature of the liturgy and on demonstrating its role in the life of the Church. From the perspective of the 60 years that have passed since the Second Vatican Council adopted the *Constitution Sacrosanctum Concilium*, taking into account the glories and shadows of the work of conciliar renewal, it is possible to form the conclusion that the renewal of the rites, the new liturgical books and liturgical formation have helped many people to understand the liturgy as the place of their sanctification and glorification of God. What remains is the obligation to care for the spiritual good that was born out of the conciliar liturgical renewal.

Bibliografia:

Chupungco, A.J. (2003). La traduzione dei testi liturgici. W: A.J. Chupungco (red.), *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia*, vol. I: *Introduzione di Liturgia* (390-409). Casale Monferrato: Edizioni Piemme Spa.

Benedykt XVI. (2023). *Co to jest chrześcijaństwo? Testament duchowy*. Kraków: Wydawnictwo Esprit.

Bugnini, A. (1997). *La riforma liturgica (1948-1975). Nuova edizione riveduta e arricchita di note e di supplementi per una lettura analitica*. Roma: C.L.V.- Edizioni Liturgiche.

Czerwik, S. (2013). Święte Triduum Paschalne. W: W. Świerzawski (red.), *Mysterium Christi*, t. VI: *Historia liturgii* (69-154). Zawichost-Kraków-

Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

Dudek, A. (2017). Teologiczne założenia odnowy i reformy liturgicznej II Soboru Watykańskiego. *Tarnowskie Studia Teologiczne* 36, nr 2, 91-105.

Goenaga, J.A. (2006). *La vida liturgico-sacramental de la Iglesia en su evolucion historica*. W: D. Borobio (red.). *La celebración en la Iglesia*, vol. I: *Liturgia y sacramentología fundamental* (161-203). Salamanca: Ediciones Sígueme.

Goyret, P. (2004). *Powołani, konsekrowani, posłani. Sakrament kapłaństwa*. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów.

Franciszek (2022). List apostolski *Desiderio desideravi*. Poznań: Pallottinum.

Jakubczak, A. (2012). O. Pius Parsch – prekursor odnowy liturgicznej. W: W. Świerżawski (red.), *Mysterium Christi*, t. II: *Historia liturgii* (209-218). Zawichost-Kraków-Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

Jan Paweł II (1988). List apostolski *Vicesimus quintus annus*. Poznań: Pallottinum.

Koperek, S. (1973). Dom Lambert Beauduin prekursor współczesnej odnowy liturgicznej. *Ruch biblijny i liturgiczny* 70, nr 26, 209-217.

Kaczynski, R. (2004). Theologischer Kommentar zur Konstitution über die heilige Liturgie *Sacrosanctum Concilium*. W: P. Hünermann, B. Jochen Hilberath (red.), *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, Band 2 (1-227). Freiburg im Breisgau: Verlag Herder GmbH.

Konecki, K. (2013). Główne założenia teologiczne Konstytucji o liturgii świętej. *Liturgia Sacra* 19, nr 2, 243-252.

Lijka, K. (2015). Pocałunek pokoju w liturgii eucharystycznej i jego symbolika. *Teologiczne Studia Siedleckie* XII (12), 185-205.

Marini, P. (2014). *Jak celebrować Eucharystię?* [Zeszyty Formacji Duchowej 64]. Kraków: Wydawnictwo Salwator.

Marsili, S. (2008). La Liturgia, momento storico della salvezza. W: B. Neunheuser, S. Marsili, M. Augé, R. Civil (red.), *Anàmnesis*, vol. I: *La Liturgia, momento nella storia della salvezza* (31-156). Genova-Milano: Casa Editrice Marietti S.p.A.

Matczak, B. (2013). *Cipriano Vagaggini OSB i reforma liturgiczna. Studium na postawie zbiorów Archiwum w Camadoli* [Modlitwa Kościoła 15]. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów.

Matwiejuk, K. (2011). Język narodowy w liturgii. *Liturgia Sacra* 17, nr 1, 37-51.

Matwiejuk, K. (2015). *Triduum Paschalne. Trzy noce Chrystusa zdradzonego i ukrzyżowanego, który zmartwychwstał*. Siedlce: Unitas.

Migut, B. (2011). Teologia liturgii Konstytucji o liturgii Sacrosanctum Concilium w perspektywie hermeneutyki ciągłości. W: K. Porosło (red.), *Źródło i szczyt. Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium dzisiaj* [Modlitwa Kościoła 11] (111-155). Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów.

Muroni P.A. (2014). *Il Mistero di Cristo nel tempo e nello spazio. La celebrazione cristiana*. Roma: Urbaniana University Press.

Neunheuser, B. (2008). Il movimento liturgico: panorama storico e lineamenti teologici. W: B. Neunheuser, S. Marsili, M. Augé, R. Civil (red.), *Anàmnesis*, vol. I: *La Liturgia, momento nella storia della salvezza* (9-30). Genova-Milano: Casa Editrice Marietti S.p.A.

Neunheuser, B. (1977). La relation entre le prêtre et les fidèles dans la liturgie de Pie V et celle de Paul VI. W: A.M. Triacca, A.Pistoia (red.), *L'Assemblee liturgique et les differents rôles dans l'assemblee* (239-252). Roma: Edizioni Liturgiche.

Nowak, J. (1999). *Apostolski wymiar liturgii w świetle Konstytucji „Sacrosanctum Concilium”*. Poznań: Pallottinum.

Pałęcki, W. (2009). Ruch liturgiczny przygotowaniem do odnowy liturgii Mszy Świętej. W: C. Krakowiak, B. Migut (red.), *Jedna wiara jedna Msza. Od Mszału Piusa V do Mszału Pawła VI* (37-73). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Pecklers, K.F. (2003). Storia della liturgia romana. B. Dal secolo XVI al Vaticano II. W: A.J. Chupungco (red.), *Scientia Liturgica. Manuale di Liturgia*, vol. I: *Introduzione di Liturgia* (167-194). Casale Monferrato: Edizioni Piemme Spa.

Raffa V. (2011). *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica. Nuova edizione ampiamente riveduta e aggiornata secondo l'editio typica tertia del Messale Romano* [Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 100]. Roma: CLV-Edizioni Liturgiche.

Ratzinger, J., Czterdzieści lat Konstytucji o liturgii świętej. W: K. Gózdź, M. Górecka (red), *Opera omnia*, t. XI: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*, wyd. polskie (634-648). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Righetti, M. (2005). *Storia liturgica*, vol. III: *La Messa*. Milano: Editrice Ancora.

Roche, A. (2023). *Mysterium paschalne i jego liturgiczne konsekwencje. Liturgia: Decydujące znaczenie Ewangelizacji* [Wykład wygłoszony w języku angielskim podczas sesji duszpasterskiej dla księży archidiecezji łódzkiej w dniach 27-30 listopada 2023 roku, tł. ks. K. Marcjanowicz], mps.

Roche A. (2023). *Przywrócenie liturgii rzymskiej. Reforma liturgiczna: Wcielanie radości Ewangelii* [Wykład wygłoszony w języku angielskim podczas sesji duszpasterskiej dla księży archidiecezji łódzkiej w dniach 27-30 listopada 2023 roku, tł. ks. K. Marcjanowicz], mps.

Scardilli, P.D. (2015). *Nella liturgia la manifestazione della Chiesa. I nuclei ecclesiologicali in Sacrosanctum Concilium*. Assisi: Cittadella Editrice.

Sielepin, A. (2010). Słowo Boże w mszach obrzędowych. W: A. Żądło (red.), *Praedicamus Christum Crucifixum. Słowo Boże w liturgii Kościoła. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Arcybiskupowi Damianowi Zimoniowi Metropolicie Katowickiemu w 25. rocznicę święceń biskupich* (365-385). Katowice: Księgarnia św. Jacka.

Sobeczko, H. (2014). Główne założenia reformy liturgicznej według Konstytucji o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium. W: S. Araszczuk (red.), *Blaski i cienie reformy liturgicznej. 50 lat soborowej Konstytucji o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium* (33-46). Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu i TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.

Sobeczko, H. (2004). Podstawy wewnętrzne i zewnętrzne w czynnym uczestnictwie wiernych we Mszy Świętej. W: E. Mateja, R. Pierskała, M. Worbs (red.), *Servitium Liturgiae. Księga wydana z okazji 65. rocznicy urodzin i 40-lecia pracy naukowo-dydaktycznej księdza profesora Helmuta Sobeczki* (251-268). Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego.

Sobór Watykański II. (2012). Konstytucja o liturgii świętej. W: Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje* (48-78). Poznań: Pallottinum.

Sorci, P. (2022). *Riforma della liturgia e riforma della Chiesa* [Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 206]. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.

Sosnowski, S. (2021). Znak pokoju w ramach obrzędów przygotowujących do Komunii Świętej. *Łódzkie Studia Teologiczne* 30, nr 2, 39-56.

Szczaniecki, P. (2009). *Msza po staremu się odprawia*. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów.

Święta Kongregacja Obrzędów. (1955). Dekret *Maxima redemptionis nostrae mysterio* (16 listopada 1955 r.). *Acta Apostolicae Sedis* 47, 838-841.

Warwarko, B. (2022). Język liturgiczny jako narzędzie transcendentnego wymiaru człowieka. *Język. Religia. Tożsamość* 26, nr 2B, 37-53.

Worbs, M. (2012). Cele i rozwój ruchu liturgicznego. W: W. Świerzawski (red.), *Mysterium Christi*, t. II: *Historia liturgii* (147-168). Zawichost-Kraków-Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.